

Оксана ЗАБУЖКО

ПРОЩАННЯ З ІМПЕРІЄЮ:  
КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ОДНОГО ПОРТРЕТА

Лине «плач по імперії» – як написав би був Бродський,  
Та схолов од плачу – і, відїхавши в Амгерст, замовк.  
Хай хто хоче, той плаче. Я – весело зціплюю зуби...

*З вірша «Крим. Ялта. Прощання з імперією»*

Вживати автоцитату замість епіграфа – то, звичайно, моветон. Перепрошую читача: цей прийом знадобився авторові задля суто настроєвого впровадження в тему, що сама собою вже вичахла й давно не спричиняє викиду в кров надлишкового адреналіну у знудженого вкраїнського інтелектуала. Залишаються, однак, вірші – як нагадування про те, чим і як ми колись жили. Повсякчас пам'ятаймо: вірші – таки залишаються, і з ними не полемізують: то, сказати б, аргумент *pes plus ultra*. Мушу зробити це застереження, бо пишу – про поета.

\*\*\*

Перша звістка про смерть Джо Бродського: телефонний дзвінок, що колошкає зі сну, в слухавці по-журналістському (читай, по-упирячому: вгризаючись у чуже нещастя, як у ласощі) збуджене: «Чула?», і далі – чисто як у цвєтаєвській елегії на смерть Рільке, що їй, елегії, небіжчик Джо присвятив був розлогого аналітичного есея, строго за текстом: «Статтю дадите? – Нет. – Но... – Прошу избавить»: мотиви моєї відмови, звісно, інші, я не Цвєтаєва, і Бродський мені не Рільке, наші доривчі здибанки й знайомістю, правду кажучи, не назвеш, а проте, в самому цьому мимовільному цитатному повторі-передражнюванні вже раз споетизованого «діалоговкола-Поетової-смерти» відлунював ніби якийсь поглум невидимих сил – чи то над суцільною «залітературеністю» нашого пост-модерністичного простору, що кишить цитатами, як мікробами: не продихнути, – а чи, чого доброго, й над



іншими, метафізичнішими речами (кундерівський «сміх богів?»): в кожному разі, я тоді – відступилася, відбувшись іншою виринулою цитатою: «Век скоро кончиться, но раньше кончусь я», – ось, мовляв, як поети тримають раз дане слово! – чим мій співрозмовник і втішився: є заголовок на першу полосу!..

Звістка ця, не надто вразивши особисто (по-читацьки – бо я вже не чекала від Бродського жодних нових одкровень, а відтак і не мала того, ні з чим не зрівняного, почуття обділеності й утрати, яке породжується в нас сконом митців улюблених, роками нам суголосних, і приблизно віддається словами «який жаль, що він більше нічого не напише»), – попри все таки лишила враження суто естетичне – глухо тяжкої, як згук падаючого тіла, крапки в кінці перегорнутої сторінки історії. В цій смерті був явний символічний смисл: помер поет одразу двох найбільших імперій ХХ століття, – бо Америка, що титулувала його найвищими літературними нагородами, Пуліцером і Гугенгаймом, привласнила його собі не меншою мірою, ніж Росія, де аналогами американського «успіху» для поета традиційно залишалися «путь славный, имя громкое народного заступника, чахотка и Сибирь». Замінивши «народного заступника» (мода ХІХ століття!) на «спадкоємця великої російської культури» (ще й отриманої навпростець із благословляючих рук Ахматової!), а сухоти, відповідно, на психушку, – підновивши, отже, костюмчик, – ми й матимемо в здобутку достеменно російську кар'єру Джо, тоді ще Йосифа, в першій половині його незвичайного життя: Бродський примудрився відповідати культурним стандартам обох імперій, і то не лише біографією, що само по собі могло б слугувати заманкою хіба для «гієн пера і шакалів ротаційних машин», а й творчістю (от, не люблю цього слова – а чим заступиш розважне й геть-то неромантичне англійське writings: «писаннями»? «текстами?»), – що вже є далеко серйозніше. Із зміною мови блискуче змінено жанр, і доволі собі посередній англomовний поет Joe Brodsky, ім'я якому леґіон, а ціна – добре, коли 50 центів від рядка, виявився, натомість, щонайвищого класу есеїстом, який таки мав що повідати смертельно виснаженій власним безпросвітним благополуччям американській читацькій публіці. Усією своєю особистістю він, відтак, «замкнув» на собі, сполучив своїм спалахом, наче в електродугу, дві імперії – одна з яких, породивши на світ «м'ятежного» (як сказав би Хвильовий) аутсайдера – рудого



єврейського хлопчиська з пітерської комуналки (а втім, попри все єврейство, з походження цілком же «римського громадянина»: сина легіонера), – припинила своє безславне існування за кілька років перед ним, а друга – та, яка насправді виграла другу світову війну й цілих чотири десятиліття по тому возносилася вгору зі стрімкістю міжконтинентальної ракети, затоварюючи собою весь світ, – на кінець століття чомусь стала входити в піке (ухильно пойменоване «рецесією») й перетворюватися, не менш стрімко, на Prosac nation – націю фармакологічного самозаспокоєння... Мимохідь зазначу, що по ній, другій, добряче вдарив ще й крах першої: вони незле були зжилися до купи, в тій хисткій рівновазі взаємного протистояння, – вбачаючи кожна в другій своє alter ego та взаємодіючи за законом сполучених посудин. Кажу це як людина, якій поталанило зблизька споглядати викликану розпадом СРСР «велику американську паніку» 1992-го (точніше, «пост-першогрудневу», чи, якщо кому більше до вподоби, «пост-біловезьку»), коли, по недовгому «не-може-бути!» – потрясінню (із супровідним зубовним скреготом так підступно «розжалуваних» історією професійних «советологів», котрі безпорадно силкувались переконати себе й публіку в тимчасовості зайшлих перемін на мапі), – в пресі й на телевізії незабаром розгорнувся гарячковий пошук «іншого ворога» – задля підтримання американського духу конкуренції в дальшому несхибному нап'ятті, щоб не охляв і не розслабився. На звільнену вакансію «номінувалися» то Японія, то прилегла Канада, проте всі довкола невиразно відчували, що тут «щось не так», – бо й справді, навіть якби цілий світ в одну душу нараз узяв та й пересів на японські автомобілі (а до того йдеться!), це однак не зробило б нашу цивілізацію «японоцентричною» і не змусило б молодих данців чи італійців, українців чи індусів опановувати мистецтво ієрогліфів або гру на сямісені: тільки імперія має владу перетравлювати все, чого не діткнеться, на свою подобу, і з утратою СРСР Америка розгубилася, зоставшись у цій ролі безнадійно самотньою – як актор на несподівано спорожнілій сцені. Бігме, вони таки любилися навзаєм, ці дві непримиренно ворожі «супердержави», – звихнутою любов'ю-ненавистю зчеплених у клінчі борців, приречених, як коханці, на віддихання випарами одне одного. Бродський, архетипально-точно співпавши, як поет, з обома (хронологічно він і застав їх обидвох у розповні, кожную акурат перед заходом на увечір),



тим самим ушляхетнив цей клінч, – сказати б, перекодував його мовою культури, на превелику полегкість культурних еліт обох сторін. Зрозуміло, дорогу йому було попередньо розчищено й навіть уторовано, літературний «шлюб» Америки з Росією перед ним вельми успішно здійснив був В.Набоков, так що благословенний самою «Акматов» тезко «дядечка Джо», як американці з притаманною їм фамільярністю звуть Сталіна, з'явився на «континент, що держиться на ковбоях», аж ніяк не освоювачем цілинних земель – і не ковбої його там зустріли. Я трошки знайома з безпосереднім бостонським оточенням Бродського й беруся запевнити, що трепетний пієтет щодо «великої російської культури» є в тому середовищі не якоюсь там скороминущою модою, а глибинною, сутнісною культурною ностальгією «за інакшим», котру пітерський «тунеядець» задовольняв ідеально. У висліді йому попускалися, хай би й крізь зуби, численні суто «совкові» вихватки, які водномить знищили б репутацію (і, відповідно, кар'єру) будь-якому східноєвропейцеві чи «третьосвітнику» з не менш травматичним «домашнім» минулим: якщо взагалі існує поняття американського етикету, воно зводиться до одним-єдиного, зате непохитного правила – бути «нісе» (приємним до інших). Бродський не був «нісе» – принаймні там, де йому не залежало, як-от з організаторами конференції, на яку міг спізнитися на годину або й на день, не вважаючи за потрібне бодай вибачитися, чи з публікою на вечорі, до якої міг вийти, хвилину помовчати й без слова забратися геть (кажуть, колись таке виробляв великий Паганіні, але той принаймні наполягав, аби людям повернули гроші за квитки), чи, врешті, з власними студентами, яким на вступній лекції з місця сповіщав, що вони дурні, американські бевзі й неотеси, позбавлені зеленого поняття про літературу, після чого число записаних на курс падало з вісімдесяти до семи-восьми – мучеників-мазохістів, готових витерпіти всі приниження, аби причаститися до великої російської культури з перших рук, – і велика російська культура в особі «нового Джо» цілком по-тоталітарному семестр чи два витоптувала рештки їхньої гідності, прилучаючи навзамін до високої езотеричної науки поклоніння культам святої Анни, святого Бориса, святої Марини й святого Осипа. Всі «учні Бродського», з якими мені траплялося стикатися, справляли химерне й не зовсім здорове враження загублених у часі російських студентів-шістдесятників, тільки чомусь англомовних і позбавлених питомого



шістдесятницького *elan vital*, – в більшості вони провадили якесь понуро невлаштоване, напівбогемне життя тихих невдах, на звук певних імен упали в стан побожного екстазу, всім еством тужили за довгими літературними розмовами на кухні, так що, діставши в дарунок бодай одні такі посиденьки, прилипали до вас навіки, і здихатись їх уже не було способу, – одне слово, перетворювалися на типових «нещасливих мандрівників», вигнаних із раю, якого ніколи не бачили зблизка. Серед цих Лицарів Смутного Образу особливо часто траплялися потім якісь трагікомічно невдалі шлюби з росіянками, історії, що в них сіроми загрузали надовго й безвилазно, причому ціле їхнє донкіхотство, на відміну від Алонсо-Кіханиного – а його ж прецінь також випадає визнати не ким, як жертвою літератури! – з естетичного погляду було надто вже жалюгідне: чи то professor Brodsky справді робив їм усім якусь таємну операцію на видалення вольового первня, а чи, може, відбирав своєю брутальною селекцією тих, кому його відпочатку бракувало, – того вже, боюся, нам довіку не дізнатись.

\* \* \*

Усе це відкрилося мені з часом – а під ту пору, коли, вперше приїхавши до Америки в травні 1991-го й ледь не другого дня, приголомшена шоком нових вражень і зміною часових поясів, я потрапила на гарвардський поетичний вечір, одним із учасників якого був Бродський (сам Бродський! живий, з плоті й крові – неймовірно!), всі мої рецепції були ще невинно-безкритичні, пронизані нашою доглибинною східноєвропейською (в принципі, мабуть, не так від романтизму, як від політичного авторитаризму похідною) переконаністю у вищій правочинності Поета («все з великих літер, прошу», як писав Плужник!) – в усьому, що б той не робив. Трохи здивувало, що «Джо», як його по-панібратськи оголошено, читав виключно англійською – власні вірші у власних-таки перекладах, трохи зачепило, що аудиторія, переважно молодь, згідно й вельми доброзичливо, мов так і треба, посміювалася в місцях, як на мене, цілком несмішних (заднім числом легко уявляю, як гумористично їм звучало його похоронно-врочисте римоване завивання про бажання «сидіти на ганку, посьорбуючи пиво»: в теорії та практиці перекладу



Бродському так і не вдалося переконати отих недолугих американів, що римований вірш оригіналу конче належить римованим-таки й віддавати, – в обороні своєї традиції, де сучасний римований вірш стійко асоціюється з пісенькою, з роком, з гуртовим танцювальним ритмом, притуптом і сплеском долонь, але аж ніяк не з ліричною рефлексією, питомі англомовці щільно зімкнули лави, і Бродський продовжував марно ломитися до таїнств англійського вірша зі своєю російською відмичкою, так і не зауваживши, що в місці, куди він нею люто тисне, мур не має дверей). По вечорі залишилося невиразне відчуття, ніби Бродського чимось «скривдили» – недозрозуміли, недооцінили чи що (Шеймаса Гіні, про якого я доти нічого не чула, справді сприйняли далеко ліпше: уважніше). Коли перегодою на фуршеті (куди мене потягнув Аскольд Мельничук «з усіма знайомитися» і де я невдовзі одуріла повторюватись навсібіч, що хоч я і з Києва, так, – але пишу по-українському, так, інша мова, – ні, чому ж, споріднена, як усі слов'янські, і т.ін. : нагадую, що був 1991-й, до української Декларації незалежності залишалося трохи менше чотирьох місяців, і американці ще підносили тости за Горбачова), – коли серед того гармидеру котрійсь гарвардській професорці пальнуло до голови, що двом «землякам», сиріч мені й Бродському (sic!!!), знайдеться про що побалакати, й вона щиросердо поволокла мене через цілу залу на сходи, де «сам Бродський», і таки ж дійсно сам як палець, байронічно стовбичив з цигаркою й почуватися мав, з усього судячи, досить паскудно (скільки б ти не натреновував себе на байдужість до публіки, всяка саморозтрата, якою є публічне читання, будучи енергетично невіддзаємною – чи то в оваціях, чи в наступному обступанні тебе звідусіль вдячним тлумом автографоловців, – неминуче полишить по собі прикрий, нечистий холодок екзистенційної спустошеності всуміш із досадою й стидом за власний безглуздий ексгібіціонізм, – цей стан добре знають актори, але й письменникам, чия професія в світі ринкової культури так само публічна, він незгріш відомий, хоча чомусь украй неохоче ними дискутується), – я, на такий романсовий «середь шумного бала задумчивый вид», остаточно сповнилася гірким і гарячим почуттям солідарності й запарувала ним, як кавове горнятко. Гадаю, Бродський це з місця й занюшив – інстинктом звірят, дітей і поетів. Інакше-бо нічим не пояснити ту коротку сценку, що розігралася в імпровізованій сходовій курилці між нами



трьома: добросерда пані професор (чийого імені, забийте, – не згадаю), американським звичаєм заплутавшись у географії, представила мене йому як «Russian poet from Kiev», я заледве встигла впасти в річ, кувікнувши, що – не Russian я, а Ukrainian! – як Бродський, умент, мов підключений до мережі, оживши й розпростуючись над нами обома десь угорі в усій своїй сліпучій рудизні з якоюсь несподівано лев'ячою, пластичною валежністю, видер у мене з уст мого бідного поданого м'ячика, одіпхнув – і повів гру соло: переметнувши м'яча на безневинну шанувальницю російського письменства з таким крутим підрізом і стільки навальної, хижої сили вклавши в удар, що сердешна збараніла і, крім «yes» та «no», надалі більше нічого з себе видушити не потрапила (втім, він їй і не дав би!): так Russian чи Ukrainian? – заgrimів Зевсом (здається, навіть наступаючи, в той час як вона задкувала). – Don't you know it's a distinction? (Я спромоглася веселенько вбулькнути «Thank you, Joe», – бо ж справді така неочікувано енергійна підтримка справила мені полегкість.) – Distinction and extinction, – не втримався дорогою від каламбуру: просто пограв м'язами, як добрий атлет, і – нова атака: а може, вам невідомо й те, що вони (кивок у мій бік) дали людству одного з найбільших поетів усіх часів і народів? Ні? Не чули – про Сковороду? Бідна пані вже лиш заперечно трусила зляканою головою, як заскочена школярка. – «Грі-горій Саф-віч Ска-ва-ра-да», – вимовив із підкресленим російським прононсом, мов знущально набрав посеред англійщини три слова підряд курсивом, – кінець XVIII століття, поет, філософ, – тут я знов розтулила рота підтакнути, але він одним поглядом відкинув мене назад на моє невидиме глядацьке крісло в партері: сиди, дурепо, для тебе ж стараюся! – і зайшовся коротким натхненним експромтом про Ско-вороду, десь хвилині на третій-четвертій непомітно вибрівши на сучасний тамтому лан російського класицизму. Тут уже гарвардянка пожвавішала, відчувши під ногами знайомий ґрунт, і защебетала: о так, Карамзін! Державін! Тредіаковскі! – але розумниця Бродський знову «піймав м'яча», перехопивши мій «відхід із поля» (я не укривала виразу ввічливої нудьги – незмінного почуття, що вселяють у мене вищепойменовані панове), й зараз же захряснув тему – вибачливим (і водночас поблажливим – якось так це в нього виходило) поясненням, що якраз викладає цей курс і що класицизм завжди його приваблював (ще б пак! – «кож уж выпало в империи родиться!»). Аж тут пані професор,



нешасне офірне ягня, нарешті знайшла шпаринку, щоб вислизнути, й, перепросившись, дременула навтьоки, залишивши нас самих – можна собі уявити, з якою полегкістю! Я знову залебеділа щось на кшталт «I really appreciate your support, Joe, you can hardly imagine what a bother is to explain people all the time what culture I belong», але він перебив мене вже з геть іншою, майже ненаграно (ну, хіба що зовсім трошечки!) втомленою інтонацією: – «Оставим этот басурманский язык...» Ми розсміялись, і порозуміння було встановлено. Заднім числом, цілком припускаю, що він просто хотів мені сподобатись (натоді я мала тридцять років і ще не вийшла з фази, на якій заселеність світу мужчинами від сімнадцяти до сімдесяти, що наввипередки рвуться зробити тобі приємність, сприймається за природний, Богом даний стан речей). Опісля мені стрічалось по різних країнах чимало жінок, які мали з Бродським більш або менш швидкоплинні романи – від архетипально білявих красунь шведок до не менш архетипально чорнявих красунь італійок, і все то були кобіти без перебільшення дивовижні – письменниці й художниці, мистецтвознавиці й феміністки, – якийсь сліпучий інтернаціонал талантів, розуму і вроди: незаперечний показник, що чоловік з нього був-таки збіса цікавий. Мене, однак, цікавили інші речі, я приїхала завойовувати не Бродського, а Америку (і то не менше!), і зустріч з ним, дослівно, на порозі цього світу сприйняла приблизно, як Данте – з'яву Вергілія. Оголосивши йому, розчулено й трепетно (широ!), як високо ціную його поезію (на що він напівблазнювато-напівзнічено зачовгав, розкланюючись, ногою по паркету, і це також мені сподобалось: нормальна реакція людини живої, а значить, – попри магію всіх можливих премій – беззахисної: «Бросьте», – докинув майже жорстко), – я незабаром ринулася з'ясовувати з ним свої перші американські «культурні непорозуміння». – А вот когда Вы читаете – I wish you were here, dear, I wish you were here, I wish I were sitting on porch sipping the beer, – почему они смеются?

– Потому что они дураки, – сумирненько відказав він і втупився в мене очима сумного собаки: взагалі, з відходом гарвардянки він зробився якийсь зовсім не-лев'ячий, схожий радше на самотнього вразливого хлопчика з інтелігентної родини, який боїться вийти у двір, бо там його лупцюють старші, горласті спортивні гевали, що вже п'ють пиво й мацають дівчаток і зовсім не читають книжок (не сумніваюся,



саме цією печальною поставою він найбільше скоряв серця інтелектуалок, а головне – майже в цьому не прикидався, тобто якоюсь частиною ества зовсім щиро мусив почуватися, либонь, не лише в Америці, а й взагалі в світі саме таким – інтелігентним єврейським хлопчиком у пролетарському кварталі, яким у житті не був, здається, зроду). І тут я вислухала довгу меланхолійну інвективу на адресу Америки – країни отих огидних гевалів, серед яких – «поверьте» – так безнадійно мало людей, кого «по-справжньому цікавить культура» («я не говорю, что их совсем нет, они есть – но очень, очень мало»), і що довше я слухала (з дверей на нас уже раз у раз витикалися повитріщатись цікаві: на американських прийняттях не заведено ізолюватися для дискусій довше як на чверть години, а ми стовбичили на сходах уже невідь-скільки, і в залі починали прибирати зі столів), і що довше переймалася його шляхетною скорботою, то більше чомусь насувався на гадку Селінджерів Тедді – пригадуєте, отой малий вундеркінд, якому відкрилося, що його нинішня американська інкарнація є карою за зраду дао в минулому житті? Той теж мовив сливе те саме – «it's very hard to meditate and live a spiritual life in America», – по чім безстрашно рушив назустріч смерті, і те саме, тільки символічно, вчинив і його автор, ще один єврейський хлопчик (хоч би й тільки наполовину), мучений духом батька-ковбасника й усіма ковбасниками світу вкупі, – чесно припинивши будь-які публічні з'яви, з оприлюдненням нових творів включно (не кажучи про те, щоб літати із штату в штат читати їх тим, кого вважає «дураками»), – от би знаття, чи також студіював Сковороду?..

Тобто, щось тут мені не сходилося: якщо вже грати в цю гру, то пощо мученицькі міни, ніхто ж, здається, не примушує?.. (Удома вже довелося зіткнутися з інерцією такої пози і серед наших «шістдесятників» – маю на увазі тих, котрі, примудрившись сяк-так пересидіти в закуті лихої пам'яті сімдесяті, вийшли на світло горбачовської «гласности» вимагати й собі тернового вінця і *ничтоже сумняшеся* плакатися залам з трибун на колись завдану їм наругу – ювілейного вечора не було на п'ятдесятиліття, за путівку в Піцунду повну вартість доводилося платити, – атож, земля наша повна сліз, що ж тут заперечиш, – і закінчували тим, що під час американських турне оголошували голодівку, не отримавши вчасно чергового чека: психологічний стереотип «нарікання на годувальника» – а ще краще його приниження,



аби чувся розчавленим і винуватим: «чурек же ваш та й вам – як тій собаці!»! – був той самий, лиш загострений до гротескового екстремуму, плюс, звичайно, в інтелектуальному артистизмі нашим було до Бродського як до зорі небесної...). Втім, не виключено, що значна частина його анти-американської ієреміади виголошувалася «на адресата» – підігріти в мені співчуття: пам'ятаю, при прощанні (зі свити вже кілька разів надходили шепнути йому, либонь, що – пора), кротко-питальний погляд його прекрасних собачих очей, яким ніби перепрошував за власну підневільність:

– Мы отчаливаем...

І – відкрита, вичікувальна пауза: мабуть, за його сценарієм, далі передбачалось моє запитання – мовляв, де ви зупинилися і як би нам завтра продовжити цю захоплюючу бесіду, бо пригадую свій, укол, подив: чого йому?.. Як на бесідника він видався мені трохи надміру авторитарно-монологічним, звиклим до пози промовця, за котрим дріботить зграя Еккерманів з нотатниками й диктофонами наготові, – а одночасно й напrawdę якимось не надто щасливим і – під зовнішньою, «нобелівською» машкарою, яку, до речі, не кожен потрапить знести, – самозасмиканим і яро-невротичним (дорогою до готелю Аскольд потвердив це враження, розповівши, як застав був раз «побитого» Джо, навідавшись до нього по виході розгромної критичної статті, якщо не помиляюся, в «Atlantic Monthly», – Бродський лежав розпластавшись на підлозі й голосно стогнав, що могло означати лиш одне: був уже сам невпевнений у тому, що пише).

...О вічно-імперський (байдуже, від особи похідний чи від структури) істеричний зойк, адресований усьому живому: люби мене! Люби, чуєш, тварюко?! А якщо «не любиш мене, тобто сумніваєшся в моїй любові до тебе (бо вірші – теж об'явлення любові, добрі – завжди й неодмінно. – О.З.), в моїй все-любіві, що вимагає абсолютної, незалежної від перевірок та випробувань, віри», тоді я тебе вб'ю. «І навіть якщо я тебе вб'ю, ти мусиш і це прийняти за акт любові» (М.Мамардашвілі. «Щоденникові записи»).

А найсмішніше, що воно «таки да», як кажуть в Одесі, акт любові. Просто, така любов, ну що ж поробиш.



\* \* \*

Одначе, перш ніж «перейти до любові», як пропонував ще радянський класик, годилося б згадати іншу нашу зустріч – навесні наступного, 1992-го, якраз у розпалі отої «великої американської паніки», викликаної падінням СРСР. Ратгерський університет тоді зібрав дуже гоноровий письменницький форум для дебатів про «зміни в Східній Європі», і моя, з чималими труднощами zorganizована невидимою українською «групою підтримки», присутність у числі панелістів була якщо не відверто скандальною, то, делікатно висловлюючись, не для всіх бажаною – форум спонсорувався переважно консервативними, «радянськостепними» колами (з тих, що в добрій вірі пробували просто замінити у пресі аббревіатуру СРСР – на СНД), і, відповідно, поза блискучим гроном росіян, жодного іншого «пост-радянця» в списку учасників, – навіть Т.Венцлови, – не було. Зате були імена, від яких усякому шанувальникові красного письменства, без різниці мови й паспорта, мало б забити дух, а мій, і без того збентежений, тим дужче згнітити: я була серед того сузір'я ніхто, ніщо й нізвідки (навіть без перекладної книжки!), прийнята господарями крізь зуби, як втерта в порядне товариство самозванка, чию маніакальну претензію представляти якусь нікому не знану літературу людям вихованим належить, раз уже трапилася така прикрість, чомно ігнорувати. Першого ж дня, коли на ланчі забіганий кельнер вивернув мені просто на костюм півтаці з білим вином (нічого собі почин!) і я попросила в оргкомітетської дами якесь із виставленої внизу кавалькади приписаних до форуму авт, щоб скочити до готелю перевдягтися, вона, із сласною зловтіхою націливши на мене сліпучі голлівудисті зуби, найлюбізнішим голосом, де на дні шкварчала кипляча олія, сказала: «О, не турбуйтеся, прошу, – на вас усе одно ніхто не дивиться!» (даремно вона це сказала, бо на мене такі штуки діють, як на перегонового коня застороги: до третьої ранку в номері я «допереробляла» свою доповідь, з інформативною – на полемічну, і вже на завтра, зараз по її виголошенню, дістала моральну сатисфакцію, яка набагато перевищила мої власні найсміливіші сподівання, що, Бог свідок, випадає нечасто, причім особливо потішили – не роздача автографів, не навала журналістів, не інтерв'ю Ен-Пі-Ар і навіть не купа прецікавих нових знайомств, а – офіційні перепросини з подякою від



головуючого з «господарів»: за те, що перед сесією безцеремонно хотів був мене «підкоротити», додавши за мій кошт регламенту американському русистові, – ну а назавтра публіка вже повним ходом дискутувала відсутність інших представників «новоутворених держав», якої раніше, просто й нелукаво, не зауважила: дотепер, коли починаю сумніватись у можливості зламати чи бодай захитати у громадській свідомості задубілі світоглядні стереотипи, я повертаюсь думкою до того форуму, за емоційним нап'яттям одного з найінтенсивніших моїх випробувань, як до «діючої моделі», й наново підношуся духом).

Бродський прибув у Ратгерс на півдня – і зовсім не того, на який було заплановано програмою його виступ: відчувалося, що всі ті привітні, як розжарена пательня, пані й панове – то його «команда», його група статистів, він у них більш ніж у себе вдома (вдома, як-не-як, мусиш за собою прибирати...), і головуючий перебивав на півслові виступ Чеслава Мілоша, бо – «одну хвилиночку, здається, в залі з'явився Джо Бродський, прошу його на сцену!» – під вітальні оплески Бродський підводився й довго, раз у раз спиняючись потиснути руку знайомим, пробирався через залу, весь час стенаючи плечима із блазнювато-веселим осміхом невчасно викликаного до дошки шибеника («не знаю, чого ви од мене хочете, але якщо вже так дуже хочете, то ось я»), потім так само по-президентському ручкався, вже на сцені, з усіма по черзі «панелістами», і щойно тоді перебитий (і на диво спокійний!) Мілош повертався до слова – супроводжуваний надалі глухим бубонінням Джо, котрий з місця запустився в дружню балачку з сусідом. У перерві, на ланчі (відразу по якому він і від'їхав – мимохідь зауважу, що навіть тяжко «ветхий деньми» Сол Беллоу сповна відсидів цілоденну програму, а Мілош, той і взагалі впродовж усього форуму не полишав зали засідань, дозволяючи собі «кулуарити» тільки вечорами), уже в тіснішому колі, де Бродський знову на всі боки вітався, обіймався й цілувався, хтось із знайомих указав йому на мене: «Оксана Забужко, з України». – «Ми вже зустрічалися – торік, у Гарварді», – щебетнула я, але фраза завмерла мені на губах нескінченною: Бродський знову був «підключений» – левоподібний і нищівний, обличчя від сардонічної посмішки пронизливе, тонкогубе й хижоносе, зір устелений глумливим холодком, – тільки цим разом його глядацький партер



призначався, гай-гай, не для мене: – А я вас не пам'ятаю, – сказав голосно, з притиском. – Де це – Україна? – Завмерла в чеканні клака зашаруділа вдоволенням смішком.

— Can't you see? – весело процвірінькала я («на улыбочке, девочки, поем, на улыбочке»), як напучувала нас колись керівниця студентського вокального ансамблю!) – і зробила два безтурботні змахи – один в його бік, другий у протилежний: там, ліворуч од мене, сидів Чеслав Мілош, із яким ми перед тим розмовляли. – Все ще там само, між Польщею й Росією!

Пан Чеслав голосно засміявся – спасибі йому, значно сердечніше, ніж вартував цей жалюгідний квазінарцисичний дотеп, і його сміх підтримали: інцидент розрядився, не встигши оформитись.

Більше я з Бродським не знайомилась.

\* \* \*

Він мав багато друзів серед найліпших поетів нашого часу і писав про них так, як завжди писав про літературу: кровно. Найповерховіше, однак, йому вийшло про Волкота – у Волкота він по-справжньому «не в'їхав»: не в тому сенсі, що недооцінив, а в тому, що дивився на нього, сказати б, крізь перевернуті лінзи. То закрупний автор, щоб я могла дозволити собі на цих сторінках «кавалерійським наскоком» поконати невидиму і, скільки знаю, досі ніким усерйоз не спостережену об'єктивну між ними контрверсію, тим більше, що наш читач ані гадки не має про його доробок, тож для початку годилося б хоч дешифру перекласти. З п'єс, що дають віршам точно скоординований, історично й геополітично, смисловий контекст – потужну, м'ясисту життєву підсвітку, від якої наливається кров'ю кожна літера, без того з великою ймовірністю приречена продзвеніти інокультурному читачеві повз вуха, – передусім, висловлюючись «по-бродському» імперативно, «рекомендую» «Приток Голубого Нілу», і тут нота бене: для американців (і для Бродського теж) Волкот залишається майже виключно поетом, чия драматургія є таким собі додатковим і, по суті, факультативним каналом для спускання нерозрядженої у віршах енергії, чи, за Бродським, «виказує поетів нахил до епіки», – і не більше. Навіть серед тих, хто працює з Дерексом у Бостонському Театрі Драматурга



на Коммонвелс Авеню, нікого не знайшлося розділити зі мною, котра понад місяць носилася з томиком його п'єс у сумочці, радість відкриття нового світу, чи не вперше проартикульованого з такою силою: майже в усіх цих п'єсах дія відбувається на авторовій батьківщині – одному з островів Антильського архіпелагу, де протагоніст – колоніальний інтелігент, письменник, викладач і режисер, «білий нігер», затиснутий у лещата між колишньою метрополітальною культурою, якій завдячує своїм вишколом, з одного боку, та довколишнім темним, німотним масивом реальної, в прямому й переносному сенсі слова «чорної» історії, позбавленої власного голосу, з другого боку, – мордований у трагічній самотині своєю вимушеною «культурною шизофренією», раз у раз повторює той самий, з погляду здорового глузду цілком абсурдний, екзистенційний вибір – здохнути «серед своїх». Усе це, властиво, розмножена в кількох варіантах одна драма – поза всяким сумнівом, автобіографічна, драма «найбільшого письменника меншости», а ще точніше – першого її письменника: призначеного вперше віднайти для неї «пряму мову», її власну, питому систему знакових кодів, що одночасно й навропростець упроваджувала б її в розверзтий простір світової культури, – інакше кажучи, «возвеличити малих отих рабів німих», поставивши «на сторожі коло їх» – авжеж пак, «слово»: романтичний пафос півторавікової давности шевченківського дискурсу не укріє від нас, «білих нігерів» європейської історії, пронизливої впізнаваності описаної ситуації, що в міжчасі, правда, перенеслася з кресів одної цивілізації на креси іншої, американської, але нітрохи не змаліла за своїм загальнокультурним масштабом.

Атож, якщо мислити логіко-схематично – абстрагуючись від живої й теплої, людської конкретики протікання процесів, – то історія виявиться аж надто ощадною в наборі своїх заведено «прокручуваних» парадигм (згадаймо «тридцять шість драматичних сюжетів» Конті!). Трошки напруживши уяву, можна побавитися «в умовний спосіб»: якби, скажімо, свого часу Белінський виявив більше культурної толеранції та широти світопогляду, та не був такий розлючений Шевченковим «мазепинським сепаратизмом» (одне слово, якби не був Белінським!), – він цілком міг би, чому ні, привітати Шевченка як оригінального, мовно (*sorry*, «діалектно»!) самобутнього російського поета (яким того, до речі, і вважала за життя й довший час по смерті абсолютна більшість



російських колег!), розпочавши свою вікопомну рецензію, скажімо, такою сентенцією: «Позаяк цивілізації скінченні, в житті кожної з них настає момент, коли центр перестає тримати. В такі часи їх утримує від розпаду не воїнство, а мова. Таке було з Римом, а раніше з елліністичною Грецією. Цементуючу роботу в такі часи виконують люди з провінцій, з кресів...».

Але це не Белінський, це Бродський. Це його візія Волкота (поет – як намісник американської армії в Карибському басейні, перепрошую, «одиноким вартовим спорожнілої в своєму осерді цивілізації»): свого роду американський Чингіз Айтматов або, радше, Олжас Сулей-манов... Я зовсім не заміряюся впадати тут у протилежну крайність, наполягаючи, що Волкот є, «наоборіт», «вест-індський Шевченко» (Волкот є Волкот, і даймо собі на тім спокій!), проте для мене врозумливо й більш ніж очевидно те, що для Бродського зливається в далекий і нерозбірливий, хоч і дуже гарний сам собою, «шум припливу» (так, між іншим, і зветься його передмова до Волкотової збірки поезій), – а саме, що переймаюча Волкотову поезію пустельна, якась аж космічна, онтологічна самотинність – мов катапультованість у безмежно розверзтий незалюднений простір, – самотинність, котру Бродський власним нехибним поетичним інстинктом, звичайно, відчув і вирізнив, але не знайшов нічого відповіднішого, ніж списати її на кошт присутності Світового океану, поковзавшись по цій метафорі до повного її виснаження, чи то пак відполірувавши її на гладенький і мертвий камінчик літературщини, – має далеко не тільки екзистенційну – або й метафізичну – природу, а куди необорнішу, безпосереднішу (і по-людськи, Бігме, трагічнішу!) культуру, якої Бродський зроду не знав сам, а чого не знав, того не вмів розуміти в інших. Літературний «син Ахматової», «двоюрідний небіж» Набокова, законний спадкоємець упродовж багатьох поколінь обжитого, заселеного й перенаселеного дому, де «усе вже було сказано», названо й переназвано безліч разів, і немовля ще в колисці засипають брязкальцями цитат, якими воно звикає вивіряти власний досвід (зайве нагадувати, що цей дім у принципі – хоч і не безмежно – рухомий, переносний, і це далеко не єдине, що ріднить літературу з імперією), – Бродський найбезтурботнішим чином прогледів Волкотове, під цим оглядом, абсолютне сирітство, від якого не годна порятувати



«мова Шекспіра й Едварда Томаса», позаяк саму цю мову ще належить «перекласти» – і то не на «чужий і чуждий» їй ландшафт, не на «шум прибою», що було б самозрозумілим й нітрохи не трагічним (обживати рідну мову наново є нормальним письменницьким призначенням у цьому світі), а – на внутрішній досвід «отого шиза, що верещить на вулиці» і в якого іншої мови, крім тої, що принесли його предкам завойовники-колонізатори, – уже нема: нема, крім імпортованої на ці широти англійської, іншого інструмента дізнатись, про що він кричить. Волкот пише первозданно-«сирими», сиричуватими словами – не тому, що вони набрались вогкості в океанічному повітрі, а тому, що вперше мусить пропускати крізь них мукаючий стогін доти німого, в своїй німоті грізного й непевного світу, з яким стоїть – сам на сам, як колись Адам перед світом тварним: ні Шекспір, ні Едвард Томас йому тут не порадики. Що це гра в «пан або пропав», сам Волкот сповна усвідомлює, з правдивим метафізичним викликом кидаючи у вічі долі формулу, котра звучить, далєбі, однією з найпронизливіших у світовій літературі маніфестацій одинацтва: «either I'm nobody, or I'm a nation», – та ото ж, питання відкрите, цей світ знаходиться в процесі само-творення, само-становлення (становлення з хаосу – космосом: культурою), і якою буде остаточна відповідь, навпростець залежить від самого поета-деміурга (Бродський, до речі, відзначає поміж інших і цей рядок, але все, що спромігся з його приводу сказати, то єдино подивуватись його «вокальною силою»: прекрасний приклад того, як по-звіриному точно він відчував – і як обмежено потрапляв свої відчуття розуміти). Тобто, мова мовою, але крізь неї у Волкота вчиться промовляти настільки культурно «сиричувата» – необроблена, не займана словом – реальність (в чому, між іншим, і криється джерело Волкотової розпираючої горло і рядок сили, яку Бродський теж цілком проникливо протиставляє виявленій порохнявості, енергетичній «спорожнілості» цивілізаційного «осердя»!), що неупередженому одразу видно: перед нами – ох не «останній» (хранитель гинучої цивілізації), а, якщо й не «перший» (провісник нової), то принаймні посередник, сполучна ланка між двома (як застановлявся іще Плужник, «скільки слів лишилося від Трої, /Що забрав собі на оди Рим?»).



Власне, тут для Бродського «преділ, іже не преїдеши»: як потенційна, наступного століття культура, і навіть, коли завгодно, «цивілізація» (я все-таки з вишколу «шпенглеріанка» й розрізняю ці поняття...) всі ті «чучмеки» (що за миле слівце!) його не переконують, якщо тільки не виявляють шанобливої готовності зайняти звільнених колоніальними арміями постерунків, – щойно тоді й можна проголосити над ними схвально, як Остап Бендер про мадам Грицацуєву, – мовляв, «в центре таких субтропиков уже нет, но на периферии, на местах, еще встречаются»... А коли серйозно – він справді, невдавано й нелукаво, бачив світ розміченим, як на шкільній мапі, на пупочки «центрів» і великі неоковирні плями «провінцій» (по-совковому, «регіонів»), і з, по-своєму комічним запалом, брався, приміром, доводити критикам, що Волкот «не вест-індський», отже «не регіональний», поет! – ніби поети справді, наче імперські чиновники, ранжируються на «центральных» і «регіональных», на «світло світу» й «літературну козятинщину», як учили нас свого часу в орвеллівському Міністерстві правди, причому все «регіональне», розуміється, *ab definitio* «нижче за рангом» (як уже показав Е.Саїд, один із провідних на сьогодні дослідників культурного колоніалізму, це клінічна симптоматика імперського світосприйняття, – коли політико-економічна залежність автоматично пов'язується з нижчістю, меншевартістю, і то геть безвідносно до расових та етнічних відмінностей: для британця чи француза доби імперії, «білі» колонії, як от Ірландія й Австралія, також були населені нижчими істотами, так що, наприклад, на рисунку Дом'є ірландців не випадково об'єднано з ямайськими неграми). Саме тому, – попри багаторічне життя Бродського в наймодернішій з імперій, що ніколи не знала «центру» в «старому доброму», тобто успадкованому від абсолютистських монархій, сенсі, попри його належність до покоління, на чийх очах інформаційна революція з INTERNET'ом та комп'ютерною «віртуальною реальністю» скасувала це поняття остаточно, вительбушивши з нього будь-які рештки глузду, – для Бродського так і залишався непроникно закритим один із, не побоюся ствердити, найголовніших культурних смислів нашої епохи: те, що в ній од віків уперше самоправно, суб'єктно, «від першої особи» зазвучав голос «іншого».

Голос «третього світу». Голос «другої статі». Голос «колонізованого».



\* \* \*

Це окрема величезна тема, з приводу якої вже опубліковано купу монографій, і, позаяк я пишу не гасло до енциклопедії, а зовсім «суб'єктивного» есея, то не моя справа реферувати вже-написане – обмежуся хіба констатацією того, для фахових інтелектуалів зрештою загальнозвісного, факту, що від 70-х аж донині найбільш (чи й єдино?) евристичними, «найвулканічнішими» та найбагатшими на відкриття й контраверсії теренами гуманітарної думки не випадково продовжують залишатися фемінізм і теорія колоніалізму, – на очах того самого здивованого покоління зухвало розрослі з модних течій до рангу окремих, самодостатніх дисциплін, і нема на те ради. Якщо розуміти «третій світ» у сенсі трохи ширшому, ніж перестаріло-політичний (зациклений на «двоїстості» «супердержавництва»), то доведеться визнати, що й найбільш інноваційні мистецькі явища 90-х, від югославського і китайського кіно до блискучої плеяди «кольорових» та «іммігрантських» письменників Заходу й Сходу, також чи не всі поспіль пов'язані з перетворенням раніше культурно обезправленої, «безмовної» (допущеної, було, в так званий «мейнстрім» головню на правах об'єкта, предмета зображення), в глобально-історичному масштабі «периферійної» реальності – на повноправно культурну. Паралель у цьому зв'язку «третього світу» з «другою статтю» воістину приголомшуюча і чимало допомагає прояснити, тим більше, що фемінізм на сьогодні теоретично й історично розвиненіший, ніж усе ще порівняно «молода» критика колоніалізму, й диспонує вже готовими для вивчення моделями (втім, на моє переконання, культурна дискримінація жінок є лиш частковим проявом колоніалізму в найширшому, філософському значенні терміна, але про це трохи нижче): під оглядом «права голосу» Прекрасна Дама трубадурів нічим не різнилася, скажімо, від Екзотичного Орієнту романтиків, – в обох випадках «об'єкт» естетично вабив і навіть заворожував саме своєю «таємничістю», принциповою іноприродністю-незбагненністю для суб'єкта, свідомого, що їм, як у програмовому вірші Р.Кіплінга, «не зійтися вдвох, /Допоки землю і небеса /На суд не покличе Бог». Зауважмо, що ця імперська формулка містить усе-таки яке-не-яке, а визнання «інакшости» (бодай би тільки в її праві на існування!), тоді як зазвичай панівна від Нового Часу мужьки-імперіалістична



культура на такій простій констатації самоочевидного ніколи не спинялася, а сягнуто простувала далі – послідовно доводячи своє розуміння раз зауваженої «інакшости» до тієї візії, яку розумник Р.Барт назвав був – виключно в стосунку до мови! – «колоніальною»: коли відмінність «від мене» сприймається за відхилення від норми (як-от: жінка – «теж людина», тобто, при певній мірі лояльності, може бути потрактована як чоловік, хоч і «недосконалий», бо з інакшими репродуктивними органами; чорношкірий призначений до брудної роботи «самою природою», читай – тим фактом, що «моя» шкіра набуває схожого вигляду лиш буди брудною; ну й нарешті, щоб не множити прикладів до нескінченности, – чудесне валуєвське «никакого малороссийского языка не было, нет и быть не может, и наречие это ... есть тот же русский язык, только *испорченный* воздействием на него Польши [курсив мій. – О.З.]», – квінтесенція лінгвістичного егоцентризму, що безперечно ущасливила б Барта своєю воістину хрестоматійною наочністю).

Тобто, поки «Захід є Захід, а Схід є Схід», справи стоять ще не аж так кепсько, – колонізація духу починається тоді, коли «Захід» всією наскрізно інституційованою потугою власного правлячого («енкратичного», сказав би Барт) культурного егоцентризму навалюється на «Схід» – довести йому, що той є, властиво, «недо-Захід», «Захід другого сорту», чи, в щонайліпшому разі (якщо поводитиметься слухняно!), – «Захід у потенції», терпимий на світі і навіть, цілком можливо, узнаваний за милого й утішного єдино за умови, що залишатиметься таким, яким «Захід» його хоче бачити. Ах ти, дурненька моя, дурненька, – із віку в вік любовно втовкмачує Він, «Захід», – позбавленому (ним-таки, «Заходом») власних засобів до існування «Сходові», – ну навіщо тобі (приміром) освіта, навіщо тобі трудити голівку над речами, в яких ні чорта не тямиш, навіщо пхатися туди, де все'дно нічого не втнеш, я ж люблю тебе саме такою, як ти є, безвільною й безпорадною, м'якою й поступливою, може, трохи затурканою, але завжди веселенькою, завжди з розпростертими мені навстріч обіймами, готовою поступитися усім задля моєї вигоди – ліпший шматок за обідом, затуляння мене од небезпеки власним пухким і теплим тілом, твоя головна окраса, дороженька, – це жертвність, запам'ятай собі, а щоб ти цього не забувала, то давай-но я ліпше замкну тебе на ключик, щоб ніяких контактів із собі подібними, слухайся тільки мене, і ніяких виходів із



дому, окрім як зі мною попід руці, і – дай-но я перевірю, що ти тут читаєш, скоро вже ти (неподобство, звичайно!) вивчилася читати?..

В цьому останньому пункті Він, одначе, може бути цілком спокійний: Вона читає майже виключно те, що Він для Неї (чи, коли завгодно, про Неї) понаписував, – ну-бо звідки Їй знати про існування якихось інших писань або, сміх сказати, й собі спромогтися на щось рівноцінного, коли має повні руки зовсім іншої роботи?... Що з того виходить, неважко пригадати, навіть не надто напружуючи історико-культурну ерудицію: пропоную читачеві до вибору для любої вподоби дві рівноправні й взаємозамінні – настільки, що їх годилося б умістити на двох паралельних шпальтах, якби це не утруднювало процесу читання, – версії продовження думки, «власне-феміністичну» і «власне-колоніальну». Отже, «ФЕМІНІСТИЧНА» ВЕРСІЯ... кілька століть Вона із святобливим запалом тренуватиме себе у ролі прекрасної Беатріче, бідолашної Біче Портінарі, що так загадково була прошпаціювала перед очима Данте без жодного слова, наче манекенниця помостом, після чого дисципліновано померла – так би мовити, виконавши своє життєве призначення (а коли на початку двадцятого століття Леся Українка візьме та й нагадає, що не все з тим проходом було так гарно, як нам співалося, – що в житті Данте була взагалі-то й інша жінка, взагалі-то, знаєте, панство, дружина, і якраз вельми жертвна – прала, куховарила, дітей родила, і чом же про неї ні словечка, – то хіба ж якийсь там один віршик переважить усю дантологію?!), – і любитиме Вона, як велено, Наташу Ростову й засуджуватиме Анну Кареніну (а коли, знову ж у двадцятому, Ахматова облає Толстого «мусорним старіком», доводячи, що Анніні почуття в романі є всуціль фальшиві, вигадані автором з явною повчально-тенденційною метою, то це теж можна пустити повз вуха, бо що там Ахматова проти Толстого?), – ну і так далі... «КОЛОНІАЛЬНА» ВЕРСІЯ... два століття Вона слухняно виголошуватиме у себе вдома анафему своєму останньому видатному державному діячеві по ним-таки споруджених храмах, а коли храмів не стане, пам'ятатиме вже тільки, що той був негативним персонажем пушкінської «Полтави», та й загалом усю себе помалу-малу призвичаїться бачити таким собі комічним, «трикстеруватим» героєм сусідньої історії – добродушним або злобним, але завжди хитрим жлобом у баранячій шапці й широких, як Чорне море,



шароварах з пляшкою горілки за поясом, зугарним єдино співати й танцювати гопака (як «хороший») та ще по п'яному ділу «різати панів» із наллятими кров'ю очима (що за огида!), – в такому перебраному вигляді буде явлена Їй навіть Її аристократія, – а в далеко ширше санкціонованій (і взагалі симпатичнішій!) жіночій іпостасі – гарненькою смаглявкою-«хохлушкою» в плахті й вишиванці, що віддається десь «на природі» (дуже мальовничій!) заїжджому бунінському «паничеві», а в комфортабельніших умовах, проте з неменшим для сусідської літератури зиском, – Алексеем Некрасову, Леоніду Андрєєву, Ісаю Солженіцину, ну і так далі...

Не думаю, ніби припускаюся якої-будь натяжки, так підкреслено «фемінізуючи» колоніальну проблему (в цьому більше глузду, ніж може видатися попервах, як тільки візьмемо до уваги, що природа імперії номадична, тоді як колонії, навпаки, – осіла, а кочівництво давно, й не самими тільки психоаналітиками, пов'язується з чоловічим началом, хліборобство ж, відповідно, з жіночим, – як своєрідні «янь» та «їнь» цивілізації). Проте в даному випадку ця аналогія (як і цей понад міру розтяглий відступ!) потрібна мені з суто прикладною метою – прояснити те, що вище названо головним культурним смыслом нашої епохи, під оглядом чисто мовної суверенізації «колонізованого». Питання, як (якою мовою чи дискурсом) писати про те, про що ніколи не писалось панівною культурою, і для чого, відтак, не існує наскрізно тяглої традиції (якщо якась і існує, то геть фрагментарна, похована в скалках і уламках під тяжіючою архітектурною озією структурно цілісної, повної, виробленої й якісно укшталтованої культури «колонізатора», звідки її ще належить, тяжкими й цілеспрямованими археологічними надсадами не одного покоління, добувати й реставрувати), – то, без перебільшення, головний нерв творчості кожного «письменника меншости», і власне ці «муки дискурсу» (що їх Бродський із такою приголомшливою, як на нього, естетичною короткозорістю пустив повз увагу у Волкотові) вже виокремилися в один із чільних предметів феміністичної літературної критики. Саме історія жіночої літератури засвідчила, що «довга дорога до себе», до єдино-адекватної «власної мови», необхідно починається для «колонізованого» (тут краще б сказати – «колонізованої»...) – із, а куди ж дінешся, досконалого опанування «мовою колонізатора», із проникнення «зсередини» в його культуру – попервах навіть



крадькома, під личиною «його» імені: Жорж Санд, Марко Вовчок, Джордж Еліот (логіка прозора: якщо не викриють, не впізнають, значить, «я можу не гірше», і ця типово колоніальна настанова міряти себе не своєю питомою, а накинutoю ззовні мірою, – не собою, а «ним», – затримається надовго, а багато в чому заціліє й дотепер – попри всі «жіночі» Нобелівки 90-х, попри всі мільйонові накладі різномовних «Антологій жіночого письменства» й бібліотеки феміністичної критики...). І от щойно в процесі опанування «чоловічими», «енкратичними» формами мови (наприклад, романним жанром) відбуватиметься поступове, напівнесвідоме перекроювання-«підгонка» їх «під себе», на свій ґи́тб, аж доки форма не «вибухне» під цим упертим внутрішнім тиском і не явить уже в готовому вигляді (тобто, в усій повноті сильних і слабких сторін), як Афіну з голови Зевса, – ну хоча б автентичну й цілком самостійну «жіночу прозу», від Вірджинії Вулф до Емми Андiєвської дуже типологічно однастайну: лірико-монологічну, «нутрянну», сюжетно «нелінійну», всю в хитросплетіннях асоціативних розгалужень, – одне слово, «іншу», з зовсім відмінним од чоловічого раціоналістичного, відсторонено-«об'єктного» способом моделювання світу... І тоді, між іншим, з'ясується прехимерна штука – а саме, що якраз таку «іншу прозу» тисячу з гаком років тому писали були в Японії дами Хейянської епохи (Мурасакі Сікібу, Сей-Сьонагон...), котрі, власне, й стали засновницями японської національної літератури (поки їхні заклопотані справами історичної ваги мужчини самовіддано шпарили по-китайськи), – а значить, ідеться про явище, яке не втискається в рямці не то жанру, а й, страх сказати, конкретної національної культури! – і в таких ото відкриттях поступово, крок за кроком, стануть проступати крізь тьму історії обриси затопленої Атлантиди – ніколи сповна не допущеної «на світло рампи» альтернативної – жіночої – культури людства: із своїми іманентними законами, які ще тільки належить відкрити, із своєю занеханою традицією, яку ніколи досі не викладали у школах, – і вперше за багато століть зродиться підозра, що вимагати від жінок, на доказ їхньої «культурної спроможности», «собственных Платонов» і вже з ними – то, либонь, загалом розумніше, аніж допоминатися, як апокрифічний сержант з анекдота у студентів: «Єслі ви такіє умніє, чєво ж ви строем не ходіте?», – що в жінок, і своя осібна «хода» (логіка мислення), і, відповідно, свої, незбіжні з



чоловічими, критерії геніальності (не системність Платона – а пластичність Діотіми, що, бач, «не вписалася» в маскуліноцентричну філософію), а відтак і справді, здається, настав час переписувати наново занадто вже «монодійну» всесвітню історію культури...

Література «третього світу» вочевидь торує зараз цей самий шлях – тільки що з невеличким зсувом у часі. Всередині кожної з учорашніх «імперських» культур (по-«бродському», «цивілізацій») працюють, сказати б, свої «Волкоти», що з маргіналій перейшли у «мейнстрім», переповнюючи його собою й трансформуючи «під себе» в історично блискавичному темпі. Звісно, всі вони різні за масштабом таланту, і взагалі різні, але об'єднані типологічно однаковими «муками дискурсу»: старі, «європейські» з походження форми вже «потріскують», Емі Тан komponує роман за законами китайської головоломки, Тоні Моррісон перекладає американську історію на мову негритянської містики, Шерман Алексі вживає добрий старий тріллер єдино на те, аби перевести його «в режим» непідробно метафізичного жаху, зродженого загигеллю індіанської цивілізації (згадую навімання тільки відносно недавні сенсації в англomовному світі), а критики збилися з голосу, на всі лади товкмаючи про «крос-культуралізм» і водночас інтуїтивно здаючи собі справу, що цей термін уже геть нічого не пояснює, бо насправді під зношеною шкірою колишньої «колонізаторської» культури вже далеко не перше десятиліття назріває щось більшого – «процес пішов», як любив примовляти один політичний небіжчик, і тенденція має вельми недвозначну знайому спрямованість: ми явно на порозі відкриття ще однієї глобальної «культурної альтернативи» (правда, ця нова Атлантида ще не окреслилася як цілість, але частота й потуга «підводних поштовхів» дають змогу плекати найсміливіші надії та сподівання, а це, як розуміє читач, заняття цілком самодостатнє!).

Так імперіалізм доби великих географічних експансій поспіхом вичерпується «в духові» – в своїх останніх життєздатних вислідках, зацілілих «на денці». Вік його – календарний, рівно як і «метаісторичний» (за Д.Андрєєвим мовлячи), – справді добігає кінця. Акурат у цьому місці послужлива пам'ять, прибравши відповідну до okazji міну сестри милосердя, й підсовує оту навидовиж прозірливу цитатку: «Век скоро кончиться, но раньше кончусь я»...



Відходити вчасно – то теж, що не кажіть, знак богообраності.

\* \* \*

А тепер, нарешті, «про любов». Бо саме так уперто називає «колонізатор» своє почуття до «колонізованого», скільки б той не опирався й не добирав аргументів до викриття, на його погляд, безсумнівної облудності подібних заяв: де як де, а в цьому пункті їм воістину «не зійтися вдвох», хіба що розрив їхнього зв'язку нарешті уможливить постання «третьої», сторонньої точки зору на нього. В українській думці ХХ століття це питання вже піднімав, у статті 1975 року, Ю.Шерех-Шевельов – полемізуючи з тими російськими дисидентами, котрі, цитую, «прилюдно освідчилися в любові до українців» (а властиво, відсторонюючись, із притаманною йому коректністю, від таким чином запропонованих братніх обіймів антикомуністичної солідарності): «За що нас люблять, з першого погляду не зовсім зрозуміло. Адже мови української вони, як правило, не знають, а про культуру мають уявлення хіба з випадкових вражень і джерел другої руки. Хіба за карі очі й брови шнурочком? Чи за хахлацькі журливі пісні?», – і далі, після низки по-шерехівському блискучих пасажів стосовно колоніалізму взагалі та російського зокрема, – дуже точна, попри всю позірну іронію, заввага, що «Петро І любив нас, коли палив Батурин, і Катерина ІІ, коли знищувала Гетьманщину й Січ», із логічно приналежним висновком про можливість наведення нових мостів між Україною й Росією («в атмосфері нового – і перевіреного – довір'я») щойно після того, як з боку «росіян як групи» надійдуть декларації не любові, а якраз супротивно, «повного неутручання в українські справи».

Двадцять років тому до цього мало що можна було додати (крім хіба оберемка легкозаймистої риторики, в якій дотепер іще вправляються деякі наші загублені в часі патріоти, не помітивши, що в міжчасі з традиційного анти-колоніального дискурсу всяка «займистість» якраз доценту випарувалася – і слава Богу). Але сьогодні, коли ми вже можемо бути порозуміло-широкосердими до усіх і всяких декларацій учорашнього «колонізатора» («можемо» не тільки в сенсі «можемо собі дозволити» – без загрози для себе, усуненої крахом імперії, – але також і завдяки забезпеченому нам



нашою «ґрунтовною колоніальною освітою» об'єктивно привілейованому, з величезною «форою» щодо росіян, пізнавальному становищу: зрозумілості й прозорості для нас – російських культурних смислів, на тлі повної «темности»-невчитности наших – для «росіян як групи», – саме тут відкривається ще одна, зовсім мимовільна культурна перевага «колонізованого» над «колонізатором»: перший, в разі йому поталанило зберегти свою тожсамість, парадоксальним чином виявляється «на виході» з епохи імперіалізму багатшим, «ліпше оснащеним» від останнього, позаяк хоч-не-хоч диспонує ширшим набором культурних кодів, уміє і «по-своєму», і «по-їхньому», здобувши тим самим додаткове число «ступенів свободи», надлишок умислової пластичності, варіативності, а відтак, природно, й потенційно продуктивніші шанси на майбутнє), – ото ж сьогодні, коли ми можемо, нарешті, нічим не ризикуючи, спробувати стати на російську точку зору, час повернутися знову до сакраментального запитання, «за що нас любили» – від Петра I й Катерини II до Олександра Солженіцина та Йосифа Бродського.

Вірш Бродського «На незалежність України», роздрукований деякими київськими виданнями з магнітофонного запису, під оглядом мистецької вартости навряд чи заслуговує на включення до збірки авторових вибраних творів (тим-то, либонь, і не публікувався за життя): зловний, до слів «клікушеських» інтонацій, зрив голосу на чисто пропагандивні скреготливі обертони типу «ах ви, такі-сякі», у поєднанні з тасуванням тих самих заяжжених карт «колоніального набору» російської літератури XIX століття («ой ты, левада, степь, краля, баштан, вареник») та ще якоюсь особливо настирливою, просто-таки театральною жестикуляцією – споконвічним викажчиком естетичної безпорадности (таким порожнім, неконвертованим словом-«жестом», не дарма на різні лади мусованим, є і оте монотонно-занудне посилення «на три буквы, на все стороны четыре», і «метацитати» та реалії, «цитовані» таки однозначно «з джерел другої руки» – навіть до «випадкових вражень» не дійшло! – а це ж, нагадаю, писано великим мандрівником, автором різних «дивертисментів», від литовських до мексиканських, який, в принципі, умів відчувати чужі культури дуже навіть смислово-безпосередньо, без жодних тобі газетярських підказок), – усе воно вкупі створює ефект, з одного боку, вельми несмачний, «агітпропівський», цілком у дусі (й «букві» теж) гнівного



поток у лайок та улюлюкань, котрим тоді-таки «на незалежність України» так ірраціонально-агресивно «прорвало» було російські мас-медіа, – а з другого боку, й трохи «чудний»: не «очуднюючий», як годиться в мистецькому ділі, а от власне що «чудний» сам собою – цебто, стосовно свого контексту: адже автор – поет, щирість почуттів якого, навіть і в цьому «архіскверному» (як любив висловлюватися «патрон» його рідного міста) тексті – поза сумнівом, тож читачеві застається хіба розвести руками: та чого ж це чоловіка так за живе взяло? Що йому Гекуба? Сам же писав був колись: «Імперія – страна для дураков», – звідки ж тепер цей юродивий надрив, нескоординоване розмахування руками, схлипи п'яного москаля (поручіка Ржевского?), «слеза из глаза», на яку, мовляв, «нет указа»? Чого, спитати б, «стулья ломать»? За чим голосити?.. «Кончилась, знать, любовь, коль и была промежду...» Ні, не причулося. Сумніву нема: перед нами справді лемент ображеної любові. Так, «звонкой матерью паузы метя» (спасибі й на тому, бо «мог бы и шашкой»!), репетує муж-алкоголік услід дружині, що втікає від нього світ за очі в самій сорочці, або владна самотня матір – услід своєму перерослому чадові, що безсоромно надумало женитись і наживати п'ятами у власну сім'ю. Буває така любов. Якщо зобразити всі незліченні іпостасі цього почуття у вигляді спектра, то ця розташується десь скраю, в «інфрачервоній» його частині – там, де Ерос навіпростець зливається з Танатосом, переходить у нього: її називають демонічною, тиранічною, упиричною, деструктивною, а я б назвала «фагоеротичною»: пожираючою, бо головна її прикмета – то органічна незацікавленість в «інакшості» свого об'єкта, ненаситна й жагуча хіть його привласнити, оповити, внерухомити, зробити частиною себе («жена не сапог, с ноги не скинешь!»), отже, в ліміті, – проковтнути й перетравити. Щось від цієї любові завжди існує між напасником і жертвою – «я тебе люблю, я тебе з'їм», – починаючи від найбільш ранніх форм культури, від мисливських ритуалів доби палеоліту, доводять нам антропологи, від наміченої, дослівно облюбованої жертви убивця вимагав не чого іншого, як так само любові у відповідь – згоди на забиття. Поїдання серця мертвого ворога було, власне, актом освідчення небіжчику в щонайглибшому захопленні – своєрідним «чорним» аналогом злиття сексуально-оргіастичного (зрештою, і в цьому останньому оральний секс – то теж, правдоподібно, відгомін



того самого невитравного «привласнювального» інстинкту). Християнська регламентація чуттєвої сфери витіснила цей смертоносно-захланний компонент любові із санкціонованих міжлюдських стосунків, списавши його за сатанинським відомством, але сублімуванню його на рівні суспільних – міжетнічних, міждержавних, міжконфесійних тощо – стосунків вона, розуміється, зарадити не могла. Коли імперії розтеклися по обидва боки глобуса – вогнем і мечем невтомно кохати колонізовані землі (от де неміряне поле розгулятися засниділому по кабінетних кушетках новітньому психоаналізові!), тодішня Московія, майбутня Росія, різнилася від своїх західних посестер не тільки, як пише Е.Саїд, безпосередньою прилеглістю колоній та відсутністю культурних і економічних перепадів між ними й метрополією (приєднані землі незрідка і в культурному, і в економічному відношенні стояли вище, як-от хоч би й у випадку гетьманської України), – вона різнилася й дечим посутнішим, перед чим Е.Саїд свідомо пасує, вилучаючи Росію зі своїх концептуальних побудов, а шкода, – маю на думці асиміляцію як нав'язаний колоніям категоричний імператив співжиття і, водночас, спосіб постійного становлення власної «метрополітальної» тожсамости: поглинувши «іншого», оновитись самому. Англія без Ірландії – то просто Англія без Ірландії, та й годі. Росія без Малоросії – то вже якась інша Росія, нова й собі самій ще не зовсім зрозуміла, тож як їй не ображатися на такий неочікуваний «відруб» своїх «хохлів»?.. «За що нас любили», ясно як день Божий, чого там лукавити: за приналежність любили – за врослість у шкіру й під шкіру («с ноги не скинешь!»), у мову, культуру й історію-за-Ключевським, за «тысячу лет христианства» й Сковороду як батька російської філософії, за Гоголя і «южную школу», за ті краплі крові, що, як виявилось, «текут в каждом русском» (але чомусь не в зворотний бік!), – одне слово, за істівність і легкостравність (також і неметафоричну, буквальну: імперська географія не випадково завжди має «кулінарний» ухил – це мовби пряме запитання незнайомому, «з чим тебе їдять»: ось ти, в газирях, – означаєш шашлик із цинандалі, а ти, вусатий, – вареники з сиром, – як співалося з року в рік у незабутній новорічній, «украинский пирог мы едим за столом, запивая его молдаванским вином», – задля справедливості відзначу, що американська цивілізація тут недалеко відбігла від російської, масово редукуючи іммігрантське «розмаїття культур» – до



розмаїття кухонь). Те ж, що не перетравлювалося, і далі вперто демонструючи нерозчинну окремішність, закономірно викликало в імперському шлункові роздратоване бурчання, – нічим, і то таки нічим іншим не дається, попри всю можливу акробатику мозкових звивин, витлумачити ті абсолютно ірраціональні викиди агресивності, ну просто-таки реактивні збурення білка, що їх провокувало в, здавалося б, найбільш інтелігентних та виrozumілих російських інтелектуалах уже саме лиш безневинне звучання української мови – хоч би які особисті претексти вони самі, яко «мислячі тростини», силкувалися віднайти для таких позірно неадекватних (а властиво, дуже навіть адекватних – імпульсивно-відторгаючих родових, надіндивідуальних) реакцій. Так Ахматова, заводячи – на запитання Л. Чуковської, чи любить Шевченка, – мову начебто про зовсім інші речі: «У меня в Киеве была очень тяжелая жизнь, и я страну ту не полюбила и язык...» (пояснення для письменника дуже-таки інфантильне – все одно якби на запитання «чи любите Гюго?» відказувати – ні, мовляв, бо мені в Парижі боліли зуби), тут-таки з місця зраджує істинну – родову, тварно-відпірно-самозахисну – природу своєї нелюбови: ««Мамо», «ходимо», – она поморщилась, – не люблю» (а оце вже «воно»: так і чуєш цю знущальну інтонацію передражнювання, а насправді нестравлення – інтонацію цілого «підшлункового» масиву російської культури, від етнічних анекдотів в ефірі до невеличкої, – либонь, десь зі швейцарську завбільшки, – армії стереотипних романно-кінематографічних жлобів у вишиванках, – масиву, від якого й вірш Бродського відбрунькувався, вважати, «готовченком» – весь із позичених знаків-кліше, майже без запліднюючої участі індивідуального духу). Травматичний особистий досвід, якщо такий і буває, тут ніколи не причина – радше прикриття. Можна з місця вилічити десятки прикладів, коли ніякого особистого досвіду ні з чим українським не було взагалі (та й чи був він у Бродського, окрім як зі Сковородою?) – а від «мамо» й «ходимо» людей так само відрухово пересмикувало іронічним оциром: от же Булгаков, приміром (ще одна «людина імперії» в найпрямішому сенсі слова), провів у Києві вельми благополучні, коли не щасливі, дитинство і юність, і любив Город незмінно ностальгійно-ніжною, як перше кохання, любов'ю, вкупі з Гоголем і – з його подачі – українською демонологією, сліди якої вельми відчутні в «Майстрові і Маргариті», – а між тим на сам вид слова



«ідальня» з чоловіком починало діятися щось уже аж, далєбі, непристойне, близьке до втрати не то голосового, а й м'язового контролю... Слово сліпило – непривласнюваною самодостатністю, а тому відбирало його Город не менш рішуче, ніж це замірялася вчинити петлюрівська армія, увічу якої він так само на іншу художницьку реакцію, крім відвертої карикатури, здобутися не в силі. До речі, в тій-таки «Білій гвардії» (петлюрівський «анти-міф» який у колоніальній культурі неминуче виявився непорівнянно «гучнішим» за міф, скажімо, тичининського «Золотого гомону», довгі роки забороненого, а згодом безбожно перекупюрованого «червоною підкладкою» навиворіт) показано, з усією нереклексивно-безпосередньою прямоотою, вихлюп тої самої ображеної імперської любові, – в епізоді, де Мишлаєвський, ввалюючись до Турбінних із помороженими ногами, на всю губу лає прикиївських «достоєвських (!!!) мужичків-богоносців», з яких йому вдалося витрусити сани з кіньми лише під дулом пістолета. Радість діда з Попелюх, який, узявши, було, білих офіцерів за УНР-івських, сповіщає їм, що хлопці з села «усі побігли до Петлюри», для ураженого в найліпших почуттях (вірі в російський народницький ідеал) Мишлаєвського – ніж у спину саме тому, що він рішуче – після всього! – відмовляється бачити найочевидніше: це «не ті» мужики, про яких писали Толстой із Достоєвським! Схильність ображатися на когось (чи щось) за невідповідність твоїм про нього уявленням притаманна дорослим не меншою мірою, ніж дітям, і нічого тут не вдієш, – у випадку імперського комплексу, одначе, цікаво те, що культура – навіть, здавалось би, *ab definitio* «акратична», «дисидентська» – виявляється таким самим запеклим продуцентом фантомів, як і офіційна пропаганда, – а це вже хвороба духу. «Поневолений дух» же – куди серйозніше, аніж сам тільки «поневолений розум».

Імперії коштують дорого – і не лише колоніям. Культура, що всередині себе відчувається загроженою перед лицем загрози існуючим формам державности, є культура сутнісної несвободи – і всі її старання забути «отчество у тирана» не годні цьому зарадити. В записниках С. Довлатова є характерна згадка, як молодий Бродський – ще Йосиф, ще лєнінградець – не впізнав був вивішеного на вулиці напередодні державних свят «вождівського» портрета: хто це, подивувався, – на Вільяма Блейка подібний? Така «внутрішньо-емігрантська» форма «втечі од світу», для свого часу безумовно красива й



плідна, з розпадом того світу, од якого втікалося, оголила закладену в її основі страхітливую психопатологічну пружину: втрату почуття реальності, недовіру реальності, своєрідну клінічну непритомність (перебування не-при-цьому-світі). За такого наставлення жива, м'ясиста буттєва справжність заступається словесною – власне, словесність і зостається єдиним орієнтиром для збитого з плигу людського муравлика в світовому океані, тільки що зверифікувати, справдити «конвертованість» вимовлених слів уже немає чим, – крім, хіба, засвоєної з «грунтовною освітою» інерції авторитету: раз так написано у Достоевського, значить, «дід із Попелюх» має поводитися за його сценарієм, а ні – то ми його змусимо... В разі ж трапиться така невігода, що «Попелюхи» виставлять свій власний, у своїй системі координат не менш «авторитетний» словесний сценарій, то завжди можна проголосити його брехнею – в будь-якому випадку це той шлях, на якому «чия правда» – в остаточному підсумку вирішується кулаками, чи то пак гарматами й міжконтинентальними ракетами, і поза Бродського, який у дитинно добрій вірі погрожує українцям, що перед смертю ми хрипітимемо «строчки из Александра, а не брехню Тараса» (sic!!!), є без перебільшення трагічна – як у янгола, що впав долі з того сьомого неба поетів, де Олександр із Тарасом – не воюють і не протистоять собі навзаєм. Схоже, почавши з безневинного сприйняття члена Політбюро за «Вільяма Блейка», невідворотно скінчиш тим, що сприйматимеш «Вільяма Блейка» (Олександра, Тараса тощо) за члена Політбюро – такого собі «бійця ідеологічного фронту»... Принаймні один урок із того нині, на уламках імперії, де література заміняла собою життя, де література й була єдино гідною людини формою життя, можемо висувати: література ніколи не буває невинною – навіть якщо дуже хоче бути такою (особливо, якщо хоче!).

Але це вже тема – для наступного століття.

\* \* \*

А двадцяте відходить – вимащене кров'ю й багном одночасно. І, дряпаючи, за Бродським, «нігтями берег матрацу», захлинається напереміну всіма рядками, з усіх мов, крізь які продиралась на світло любові-свободі пульсуюча



пристрастями, земна і грішна, покутна й безсмертна людська душа, в чийй драмі імперії з війнами та концтаборами слугують усього лиш декорацією – змінною і зникаючою.

Уявляю собі в мріях антологію світової поезії ХХ століття – таку, де представлені були б найвизначніші його поети, як-небудь сотня імен (від нас, приміром, – Тичина, Антонич, Стус), – і ловлю себе на згадці, що щось подібне спробував, незадовго до смерті, укласти й Бродський, в одному з університетських виступів висипавши перед студентами гирилицю англійських, російських і польських поетичних імен століття... Мусив сповна усвідомлювати те, що ще в 1960-ті сформулювала В.Шимборська, означивши себе в уявній епітафії як «авторку кількох віршів», і що рано чи пізно відкривається кожному поетові: якщо тільки ти не пишеш цілий вік одну книжку, своєрідний «ліричний епос у віршах» (як це робить, наприклад, Волкот – і як, до речі, робив Шевченко), то з плином часу від тебе зостанеться, випаде в «золотий осад» нащадкам не більш як п'ять-шість вершинних поезій-«візиток» – акурат для антологій (правда, задля тих п'яти зазвичай доводиться писати з п'ятсот, але то вже обходить головним чином фахівців). Тобто, виговорити, перевести себе в слова сповна, цілком – неможливо, нікому ще не вдавалось: «от всего человека вам остается часть /речи. Часть речи вообще. Часть речи». Безнадійність кінцевої інтонації походить від того, що в глибині душі поет завжди претендує на більше – на власну версію сотворіння світу. Світ, одначе, давно розколовся, розтріскався-розпорошився на безліч гуртових «точок зору», і щоб зібрати його – в духові – до купи, треба бути хіба святим. Дуже шкода, що святі не пишуть поезій.

У «моїй» антології Бродський був би останнім – сьомим – великим російським поетом століття. «Осінній крик яструба», «Торс», «Листи до римського друга», дещо з інтимної лірики, як-от пречудове «Горіння», – Господи, як же студено, як знелюднено героєві цих шедеврів на пустельній планеті мертвих речей і цитат (тільки при жінці він гріється, як при багатті, але й по тому залишаються – згарище й голівешки), – і як підозріло багато віршів «на смерть» (друзів) – з настійним допоминанням, «де вони тепер»: мов цілий час жив чоловік вічна-віч таки з Танатосом – скулена, змерзла, по-підлітковому безпритульна самотня душа в перехресному – крізь час і простір – відшукові тепла... Либонь, ніхто точніше,



безпосередніше за нього не відчув космічний холод відмираючої форми історії – холод Пекла, холод озера Коцит. І це – головна правда, яку сказав поет імперії про свою добу.

Згадуючи його тепер, по смерті, я чомусь відчуваю гострий стиск жалю. Якщо є воно, сьоме небо поетів, маю надію, що йому там – тепло.

Цим аж ніяк не хочу сказати, ніби та публіка зрозуміла, як вона сама любить висловлюватись, його message: якось у Кембриджі (тому самому, масачусетському, над яким також розлягається осінній крик яструба) моя сусідка-дизайнерка, прагнучи справити мені приємність, проявити свою обізнаність із «східноєвропейською» літературою, довго намагалася згадати ім'я «того російського поета, який змушений був залишити Росію і тепер пише, як він за нею тужить», – щойно коли вона пригадала його нобелівське лауреатство, мені свінуло здогадом: «Brodsky? – Brodsky, yeah!» – зраділа бідна дівчина (втім, у ту хвилину я думала – «бідний Бродський»!). Цей вигнанчий (щоб не сказати – мученицький) імідж, як фірмова «лейба», був намертво пришитий до «одного з п'яти найвидатніших сьогоднішніх американських поетів» (за словами якогось критика-ентузіаста, що страшенно обурили моїх бостонських друзів – поетів, сказати б, «не менш» американських і, коли порівнювати з англомовним Джо, напевно не менш видатних), – проте Бродський, слід віддати йому належне, носив цей імідж хоч і покійно, і, либонь, з повною свідомістю його функціональної вигоди (зрештою, він же, *de facto*, й був вигнанцем – із цілком добропорядно-дисидентським минулим!), зате по-своєму гідно: таки ні разу не впавши в спокусу заголосити по-«брайтон-бічівському» на «березову тему», – навіть коли подібних маскультивських жестів почали від нього вимагати численні «дизайнери» не лише з американської, а й із російської сторони: навзаводи вибиваючи йому очі його ж таки юнацькою обітницею «прийти вмирати на Васильєвській острів». У 1990 році, під час війни в Перській затоці, президент Дж. Буш звернувся до американських військ із фразою, поруч якої славне наполеонівське: «Солдати! З вершин цих пірамід на вас дивиться сорок віків!» здатне хіба насмішити недоречним мелодраматизмом, – цитую з власного запису: «Ви дуже далеко від дому – але я гадаю, американці є вдома там, де вони обстоюють свої принципи (курсив мій. – О.З.)». Це справді прегарно сказано – з майже зворушливою безсоромністю



дитини, яка ще не навчилася, що про певні речі не слід говорити вголос (мораліст, може, ввернув би щось і про цинізм, але я утримаюсь від моральних оцінок, мене-бо цікавить імперія як явище *per se*, отже «по той бік добра і зла»). За універсальністю Бушева формула побиває всі, знані мені з історії, імперські ідеологеми: під рубрику «принципів» можна підставити що завгодно – культуртрегерський «тягар білої людини», порятунок одновірців од невірних, єдинокровних братів од «чужих», визвольну місію пролетаріату, захист демократичних свобод тощо, – головне, що залишається незмінним, є імперський концепт переносного, рухомого дому (мій дім там, де ступила моя нога), – видозмінена версія світопогляду суто номадичного, притаманного кочовим цивілізаціям на противагу осілим. Це те саме, пріснопам'ятне «Мой адрес – не дом и не улица, мой адрес – Советский Союз», над яким достатньо покпили були свого часу наші патріоти – і, як бачимо, не зовсім заслужено: чого, справді, варта «адреса» в одну шосту земної тверді порівняно з описаною Бушем! Відстоявшись по другій світовій у своїх новоздобутих кордонах і поступившись міфом «світової революції», втіленим у державному гербі, на користь традиційного російського месіанства, СРСР так і не потрапив забезпечити своїм легіонерам сповна легітимного почуття «дому» в Афганістані чи Анголі – а відтак і всерйоз претендувати на глобальне панування теж не міг. Можна сказати, що як імперію СРСР згубила привнесена комунізмом віровизнавча еклектика, котрої США щасливо уникли, – у висліді їм вдалася і так невдало перейнята, було, від них Советами «нова історична спільнота людей» (*melting pot*), і «культура, національна за формою, соціалістична (перепрошую, демократична!) за змістом» (*cultural diversity*), і «мова міжнаціонального спілкування» – латина для варварів, то пак англійський ньюспік, не згадуючи вже про дрібніші атрибути «четвертого Риму», як-от не захитаний навіть В'єтнамом культ армії й поліції (пригадую «культурний шок» моїх американських друзів, що вперше почули від мене наші анекдоти «про міліціонерів»: «У нас таке розказують про інтелектуалів!», – чого як чого, а цього небіжчик Совок від своїх громадян так і не домігся, хоч як старався!). Маю на увазі достатньо «Біконстрітівські» за духом – а це куди грізніше, ніж у нас на початку століття сказати «липківські!» – гурти Емерсон Коледж і Бі-Ю (Бостонського університету), і «демократичніші» – Дерека



Волкота з його театром, гарвардський – з С. Бараньчаком, з найіждаючим щодругий семестр Шеймасом Гіні (схожим на чудесного Фіннегана з народної балади) та багатьма іншими прецікавими постатями, що безперечно зостануться у всесвітній історії літератури кінця століття, – а на додачу ще й численні літературні журнали з своїми приналежними «тусовками» – «Partisan Review» і «Ploughshares», «AGNI» й «Harvard Review», – в принципі, навіть поминувши решту Нової Англії чи штату Массачусетс (Бродський на час нашої з ним зустрічі викладав у Амгерсті), сама тільки «літературна Бостонщина», висловлюючись совковим сленгом (в одній із вінницьких районок мене колись назавжди зачарував літдодаток під заголовком «літературна Козятинщина»), ото ж «літературна Бостонщина» доби «занепаду імперії», точніше 80 – 90-х, заслуговує на окремий том, який коли-небудь, переконана, мені ще випаде прочитати. Головне, на чім хочу наголосити, – то нестак навіть теплично-штучно плекана в цьому достатньо герметичному світі «касталійська» атмосфера «високої» книжної культури, як справді запаморочлива космополітична «всесвітність» останньої, витворена стягненням з усіх усюд найвидатніших вигнанців і просто «щасливих мандрівників» (за назвою Волкотової збірки) різних національних культур: впевненим відчуттям, що в сучасному світі письменники утворюють окрему «супернацію», я багато в чім завдячую саме своєму бостонському побуту. Розуміється, це феномен вельми імперський – відрахувавши півтораєста літ назад, із усіма приналежними історико-географічними поправками, можна розпізнати кшталти чогось подібного в Петербурзі, чию еліту маркіз А. де Кюстін проникливо визначив був тоді як так само «легіон подорожан, більш або менш рафінованих, штучний нарід, добір умів блискучих і бистрих, навербованих з-поміж усіх народів світу», – а серед тих умів, нагадаємо, були Міцкевич і Шевченко, гурток Є.Гребінки й коло «Rocznika Literackiego», не згадуючи вже про масивну німецьку субкультуру чи незліченних французьких або італійських «подорожан», – все те з часом злилося в єдиний «петербурзький період російської культури», де «інородчеські» вкраплення зазвичай просто не брано до уваги, і тому, припускаю, «пітерцеві» Й.Бродському його літературне «американство» видавалося – інстинктивно, дорефлексивно! – чимось цілком samozрозумілим, тоді як «гарвардянин» С.Бараньчак, або «ейлець» Т.Венцлова, або «ню-йоркчанин»,



румунський прозаїк Норман Манеа залишаються, сказати б, «концептуальними» вигнанцями, з культурним посередництвом (переклади, літературна критика) як головною своєю «американською місією».

«Російська поетка з Києва». Ви що, не знаєте, що це не те саме? Відмінність і відмирання (гра слів). Дуже дякую Вам за підтримку, Джо, Ви не уявляєте, як набридає цілий час знай пояснювати людям, до якої це культури я належу. Цитую ці рядки з пам'яті й подаю свій приблизний переклад:

Я хотів би, щоб ти була тут, милоданко, —  
Я сидів би на ганку, сотаючи пиво з банки...

«В Америці дуже тяжко медитувати й провадити духовне життя. Ви що, не бачите?» Я перестав читати, — каже Кріс у «Притоці Голубого Нілу» заїжджому лондонському режисерові. — Чому? Тому що ті книжки, які я читав, не мали ні грама спільного з життям, яким я жив... Плювати мені, хто такі Шекспір, Расін, Чехов, ані фіга в них спільного з моїм життям чи з життям усіх цих блеків, які там, надворі, під палючим сонцем на Фредерік стріт о дванадцятій дня крутяться, щоб заробити на хлібчик... Я це пройшов, ясно? Бути найбільшим письменником меншости — на фіга, за яким хріном?.. Ви знаєте, для кого я пишу, містере Англійський Гастрольор? Для того шиза, що оно верещить на вулиці. Його мовою пишу» (до речі, про мову: і в п'єсах, і в віршах Волкот широко послуговується «колоніальною англійщиною» — креольським діалектом рідної Сен-Лусії, витворюючи при цьому дуже специфічну власну мову, — деяке поняття про неї може дати нашому читачеві нестак-то й силувана аналогія з гоголівським, *de facto*, суржи́ком, за задумом «общерусским», сиріч покликаним синтезувати велико- й малоросійські компоненти).

Або я ніхто, або я — нація. Після цього захитаною виявилася вже не тільки антитеза «метрополія-провінція», а й куди підставовіша — осілости й номадизму, що своєю чергою є переродженою формою одвічного протистояння аграрних та кочівницьких цивілізацій. Стусове пророцтво з-перед двадцяти років: «Немає дому. Світ утратив вісь,» — справджується щонайбуквальнішим чином: на думку антропологів, у пост-індустріальному світі психологія людини неминуче міняється з «закоріненої», «домоцентричної» на так звану «сателітну», «супутникову» (на практиці їй відповідають: життя «в дорозі»



з «леп-топом», пучок рівноправних «родинних» мов замість одної матірньої, кілька «точок заземлення» – помешкання, близькі, – розкиданих по різних країнах і континентах тощо) – психологію, в перспективі перехідну до «екуменічної», котру хіба доводиться вважати єдиною видимою альтернативою нині панівному, екологічно й гуманітарно неадекватному, способу господарювання. Простіше мовивши, «Чингіс-хан з телеграфом», як іменував той-таки М.Мамардашвілі російський більшовизм, іще можливий – але з ядерним реактором уже ні, бо ніяка спроба підкинути реактора аборигенам на колонізовані території не годна убезпечити від наслідків ядерної катастрофи його самого. Ядерний реактор унеможливорює Чингіс-хана – що, зрештою, й довела наша недавня історія, де край російському імперіалізму поклав Чорнобиль – давши первопоштовх «українській революції», що, в остаточному підсумку, визначила наслідки грудневого референдуму 1991 року.

Не згадую в цьому контексті про дрібніших «маргіналів» – соціальних, сексуальних тощо: ті завжди мали «для внутрішнього вжитку» свої езотеричні субкультури, котрі в другій половині ХХ століття, щоправда, успішно «розгерметизувалися», але, незважаючи на гучні декларації (спеціально з боку сексуальних меншин на Заході) або навіть наскрізність проникнення в панівну, «магістральну» культуру (як це особливо яскраво бачимо на прикладі стрімкої «криміналізації» російського маскульту), все ж незаперечно, що про якусь нову якість говорити тут не доводиться – що це розвій, як люблять казати науковці, не інтенсивний, а екстенсивний. З цього приводу популярна хорватська романістка Дубравка Угрешіч зауважила якось, що югославський письменник не міг ані вивіряти себе Толстим, ані скидати Толстого з пароплава сучасності – просто тому, що не мав у себе Толстого... Підозрюю, саме це й має на увазі Волкот, коли згадує в одному вірші, доволі ядуcho, свою «sound colonial education» («ґрунтовну колоніальну освіту»), – причім Бродський, у добрій вірі й не змигнувши оком, бере цей погано прихований сарказм мало не за гордість тубільця, що, так би мовити, «вивчивсь і вийшов у люди»! Невеличкий відступ: цю думку я вперше спробувала сформулювати на тому-таки Ратгерському письменницькому форумі – говорячи про різницю між «великими» й «малими» літературами й процитувавши для ілюстрації єврейського поета



Я.Гладштейна: «різниця між Т.С.Еліотом і мною в тому, що я мушу його читати, а він мене ні», – тим гірше для «Т.С.Еліота» (абстрактного, звісно), доводила я, адже «знати» для людського духу згори й за всяких обставин вище, ніж «не знати», і додаткові «освітні зобов'язання» «письменників меншости» мають тільки додавати їм сили, розширяючи амплітуду голосу, – перевага, якої автори «великих літератур» виявляються позбавлені (цитую з відеозапису)... Епізод, проте, на цім не скінчився, і я його наводжу зовсім не через пандемічну для українських літератів хворобу автоцититування, бо найцікавіше було далі. Даючи організаторам дозвіл на публікацію свого виступу (в дуже-таки «великолітературному» журналі), я легковажно згодилася (трохи й потерпаючи за свою «сирівчану» англійську) на редакторську правку – як мене запевнили, суто косметичну. В остаточній верстці, одначе, увесь мій повищий «наїзд» на «великі літератури» виявивсь безслідно й охайненько скресленим – абзац закінчувався цитатою з Гладштейна, і жодних коментарів по тому. «Великолітературний мейнстрім» просто виплюнув органічно чужу собі ідею неперетравленою – і в цьому також «Захід є Захід, а Схід є Схід»... Тут знов нота бене: останнім часом мені чимало довелося виступати на захист лайливої й ненормативної лексики, здатної слугувати в літературі засобом виразності абсолютно унікальним, ба й незамінним для позначення тих «інфракультурних» сфер реальності, котрі вже, сказати б, поза засягом людяности – непіддатні до впорядкування й просвітлення словами людської мови: на тій межі знімається табу на інцест, із якого генетично «єсть пішла» всяка культура взагалі – через переродження первісного стада в родову громаду, – й відбувається мовби зворотне впадання у морок тотальної заглади і вселенського хаосу, в те, що поросійському личкується надзвичайно точним словом «беспредел» (недарма мат завжди є дискурсом саме таких душоюзгубних, особистісно «трансцендентних» ситуацій – в'язниці, фронту, каторги і т. ін.). Бродський, сам не з чуток знайомий із російсько-радянським «беспределом», часами потрапляв володіти цим соціолектом віртуозно-прецизійно – наприклад, у знаменитій «Виставі» або, ще краще, в фіналі «Похорону Бобо» («Я верю в пустоту. /В ней, как в Аду, но более херово. /И новый Дант склоняется к листу /и на пустое место ставит слово», – тут ненормативне слівце, навпаки, несподівано «олюднює», утеплює й одомашнює



«трансценденцію» вже цілком метафізичну, моторошно-крижану, бо тогосвітню, щодо якої література після Данте справді воліла відбуватися стриманим гамлетівським «the rest is silence»). Далеко гірше пішло йому з «ненормативами» в соціальній антиутопії – п'єсі «Мармур», де гротескова умовність ситуації явно вимагала більшого мовного пуризму, й потоки недоречно «конкретної» «блатної лексики» одного з персонажів справляли тільки непотрібно брудне враження, – ну а вже в «анти-українській» «анти-оді» Бродського й зовсім зрадило почуття художньої міри: тут його адресовані «хохлам» лайки найбезпосереднішим чином змикаються з «енкратичним» сленгом радянської «контрпропаганди» – з пріснопам'ятними памфлетами 70-х під заголовками на кшталт «На смітнику історії» та «І земля їх не прийме», з референціями в бік Канади (гаразд, хоч не «американського імперіалізму»!) та ритуальними хамськими, в дусі журналу «Безбожник», прокльонами, відпекуваннями й відпльовуваннями. У Бродського, правда, задумливіше – «Плюнуть, что ли, в Днипро, может, он вспять покатит», – але від того не менш анекдотично й мимохіть наводить на гадку про схожі «рефлексії» фольклорного поручика Ржевського. Глибша, внутрішньокультурна іронія ситуації полягає в тому, що й цей «плювок» виявляється цитатою – з Тичини доби «Космічного оркестру», котрого Бродський напевно ж не знав: «Наш страшний суд прийшов. /Це ж він укинув борозну, якої ввік не переореш. /Це ж він нам плюнув у Дніпро /і розділив надвое», – як тут не згадати гегельянську тезу про історію, повторену двічі, вперше – як трагедію, вдруге – як фарс: те, що в другій декаді століття було для України справді «страшним судом», в останній обернулось – невеличкою римованою істерією в залі американського коледжу, перед жменькою студентів славістики... Тут, звісно, вплутується ще й хронічна російська хвороба «двох націй», яку діагностував уже П. Чаадаєв, – прірва між освіченими й неосвіченими класами в Росії, з її чотирма століттями кріпацького землеволодіння, була такою не по-європейськи колосальною, що російському інтелігентові (я, розуміється, не Мишляєвського маю на думці) в цій ситуації, справді, всі на світі «орачі з сіячами» могли «з того берега» зливатися водно. А проте безсумнівно, що після перших сімдесяти років кріпацтва (друга – радянськи-колгоспна і куди більш катастрофічна – сімдесятка випала на долю українського селянства вже в ХХ столітті й аж тут



викінчила його фатально і, схоже, безповоротно), на початку століття різниця між українським і російським селом ще мусила впадати в вічі навіть незацікавленому. Знову визнаймо за Бродським певну інстинктивну рацію: кидаючи вслід «хохлам», з усією можливою мірою презирства, що їм, мовляв, просто «не дає спокою» земля, «грунт чорнозем», він таки «чує дзвін», але, за браком елементарного знання, не вміє його «скоординувати» – не в «землі» як такій тут справа, а в гвалтівничому звихненні імперією власного українського історичного приділу, збиванні зі свого шляху й накинненні чужого: край питомому хутірному – чи, коли завгодно, «фермерському» – землегосподарюванню в Україні було силоміць покладено Катериною II на тому витку, коли ця форма єдина могла заавансувати в країні перехід до ринкової економіки й модерного суспільства, і перші сімдесят років кріпацтва дарма відбилися в культурній пам'яті народу як ні з чим не зрівняна планетарна катастрофа. Саме тоді й укорінився – в літературі зарівно як і в посполитій свідомості – український міф Золотого віку, вільного господарювання «на своїм веселім полі» – міф, що рухав українською революцією 1918-го, а якимсь далеким, уже нерелексивним відгомонам – чого доброго, навіть і 1989 – 1991 років. «Земля» тут швидше риторична фігура (в 1991 ніякої «землі» ніякі «мужички» вже не хотіли, і взагалі проявили себе найконсервативнішим із усіх суспільних станів), – символ, котрим зашифровано колективно-несвідому пам'ять про поруйновану тожсамість, «пам'ять умовного способу» («якими ми могли б бути, якби розвивалися органічно»). Не розуміти цього – значить не розуміти нічого ні в українській історії, ні в світовідчутті, хоч-не-хоч ущемленому й травматичному, – тобто бачити Україну «за Мишляєвським».